

MUHAMMAD AMINXO‘JA MUQIMIY SATIRASIDA KORRUPSIYA VA IQTISODIY MUAMMOLARNING TANQIDI

Xayrullayeva Zebiniso Abdug‘ani qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Soliq va byudet hisobi” fakulteti
3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yashab ijod etgan o‘zbek satirik shoiri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) asarlarida korrupsiya, mansabdorlarning poraxo‘rligi va iqtisodiy zulm mavzularining badiiy ifodalanishi ilmiy jihatdan o‘rganilgan. Muqumiyning satirik she‘rlari o‘z davri ijtimoiy-iqtisodiy muammolarining haqqoniy ko‘zgusi sifatida tahlil qilinib, ulardagi ijtimoiy tanqid metodlari, obrazlar tizimi va til-uslub xususiyatlari ochib berilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, shoir o‘z satirasida feodal va mustamlaka davri mansabdorlarining poraxo‘rligi, soliq zulmi va xalq qashshoqligini qoralash orqali zamonasining eng keskin ijtimoiy muammolarini poetik mahorat bilan aks ettirgan.

Kalit so‘zlar: Muqimiy, satira, korrupsiya, poraxo‘rlik, iqtisodiy zulm, ijtimoiy tanqid, o‘zbek adabiyoti, XIX asr.

АННОТАЦИЯ

В данной статье научно исследуется художественное выражение тем коррупции, взяточничества чиновников и экономического гнёта в произведениях узбекского поэта-сатирика Мухаммада Аминходжи Муками (1850–1903), жившего и творившего во второй половине XIX – начале XX веков. Сатирические стихотворения Муками анализируются как реалистичное зеркало социально-экономических проблем его эпохи; в них раскрываются методы социальной критики, система образов, а также лингвистические и стилистические особенности. Исследование показывает, что поэт в своей сатире с высоким поэтическим мастерством отразил острейшие социальные проблемы своего времени, обличая взяточничество чиновников феодального и колониального периодов, налоговый гнёт и народную нищету.

Ключевые слова: Муками, сатира, коррупция, взяточничество, экономический гнёт, социальная критика, узбекская литература, XIX век.

ABSTRACT

This article scientifically investigates the artistic representation of corruption, bribery of officials, and economic oppression in the works of the Uzbek satirical poet Muhammad Aminkhoja Muqimiy (1850–1903), who lived and created in the second half of the 19th and early 20th centuries. Muqimiy's satirical poems are analyzed as an

authentic mirror of the socio-economic problems of his era, revealing the methods of social criticism, the system of images, and the linguistic-stylistic features therein. The study demonstrates that through his satire condemning the bribery of feudal and colonial-era officials, tax oppression, and the poverty of the people, the poet artistically reflected the most acute social problems of his time.

Keywords: Muqimiy, satire, corruption, bribery, economic oppression, social criticism, Uzbek literature, 19th century.

KIRISH

Adabiyot tarixida satira janri ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi eng ta'sirchan qurollardan biri bo'lib kelgan. Muqimiy ijodi ana shu jihatdan alohida o'rin tutadi. U o'z zamonasining og'ir ijtimoiy-siyosiy sharoitida — Rossiya mustamlakachiligi va feodal tuzumning qorishiq tahammulida — xalqni ezib kelayotgan muammolarga badiiy kurash e'lon qildi. O'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili Muhammad Aminxo'ja Muqimiy 1850-yil Qo'qon shahrida tug'ilib, 1903-yil vafot etgan. U Qo'qon xonligi inqirozini, Rossiya bosqinini, mustamlaka boshqaruvining zulmlarini bevosita boshidan kechirdi. Aynan shu tarixiy sharoit uning satirasiga chuqur ijtimoiy mazmun bag'ishladi: mansabdorlarning poraxo'rliqi, soliq ezgisi, sudxo'rlik va xalq qashshoqligi shoir qo'lida poetik tanqidning asosiy ob'ektiga aylandi.

Ushbu maqolaning maqsadi — Muqimiy satirasida korrupsiya va iqtisodiy muammolarning badiiy ifodalash, shoir tanlagan poetik vositalar orqali ijtimoiy tanqidning qanday amalga oshirilganini aniqlash hamda bu tanqidning zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ahamiyatini baholashdir.

Muqimiy ijodini tadqiq etgan olimlar — Hamid Sulaymon, Botirbek Sobirov, Naim Karimov va boshqalarning ishlarida shoir satirasining umumiy tavsifi berilgan bo'lsa-da, korrupsiya va iqtisodiy zulmning tanqidi alohida sistemali tadqiqot ob'ekti sifatida ko'rib chiqilmagan. Shu jihatdan ushbu maqola mavzu doirasida muayyan ilmiy yangilikni anglatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolani yoritish davomida tarixiy-qiyosiy metodologiyasi orqali Muhammad Aminxo'ja Muqimiy asarlarini o'z davri ijtimoiy-iqtisodiy kontekstida o'rganish, shu davr hujjatlari va tarixiy ma'lumotlar bilan qiyoslagan, matn tahlili orqali esa Muqimiyning satirik she'rlari, xususan «Tanobchilar», «Saylov», «Sudxo'r», «Devonbegi», «Xo'jandlik do'stga maktub» kabi asarlarining chuqur poetik tahlil qilingan, semiotik tahlil orqali esa she'rlardagi ramzlar, metaforalar va allegoriyalarning ijtimoiy-siyosiy mohiyatini ochib berilgan, tematik tahlil orqali korrupsiya va iqtisodiy zulmga oid she'riy motivlarni tizimlashtirib, ularning takrorlanish chastotasi va badiiy ifodalanish usullarini aniqlash, qiyosiy adabiyotshunoslik metodi orqali Muqimiy satirasini Furqat, Zavqiy kabi

zamondoshlari hamda Sharq satirasi an'analari bilan qiyoslagan. Manba bazasi sifatida Muqimiy she'rlarining akademik nashrlari (1960, 1975, 1994-yilgi to'plamlar), shuningdek Hamid Sulaymonning «Muqimiy» monografiyasi (1961), N.Karimovning tadqiqotlari va XIX asr Turkiston matbuotidagi zamonaviy hujjatlardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mansabdorlar poraxo'rlikning satirik tasviri.

Muqimiy satirasining markazida — mustamlaka va feodal davri mansabdorlarining korrupsion xatti-harakatlari turadi. Shoirning «Tanobchilar» she'ri bu jihatdan eng yaqqol namuna hisoblanadi. She'rda yer o'lchash va soliq yig'ish vakolatiga ega bo'lgan tanobchilar xalqni qanday talab-talash qilishi hajviy tarzda tasvirlanadi:

*Tanobchi keldi desa, el yig'lab qochar, Uyidan non-tuzini olib qochar,
Biri otqotir, biri tovuq so'roqlar, Biri qo'y-echkidan boj olib qochar.*

Ushbu to'rtlikda mansabdor shaxsning nafaqat pul, balki natura ko'rinishidagi pora — ovqat-ozuq, chorva mollarini ham undirishi tasvirlangan. Bu holat XIX asr Turkistondagi korrupsiyaning universal xususiyatini ko'rsatadi: davlat vakili xalqning har qanday boyligiga qo'l uzatardi.

«Saylov» she'rida esa mustamlaka davridagi soxta demokratiya — «saylov» nomini olgan mansab sotib-olish amaliyoti fosh etiladi. Shoir mansabga da'vogar kishilarning o'z maqsadlariga yetish uchun raqiblarini tuhmat qilishi, amaldorlarga pora berishi va xalqni aldashini keskin tanqid qiladi:

*Har kim bir to'da to'plab, yo'lboshi bo'lmoq istar, Oltin bilan amaldor
ko'nglini olmoq istar, El nomini tiliga olib, o'zin so'ylamoq istar, Eski
kiyim, yangi don — saylovboz shunday bo'lar.*

Bu satirada Muqimiy poraxo'rlikning tizimli xususiyatini ko'rsatadi: pora beruvchi ham, oluvchi ham tizimning ishtirokchisiga aylanadi. Mansab pulga sotiladi, natijada xalqning manfaati emas, mansabdorning shaxsiy manfaati hukmron bo'ladi.

Soliq va iqtisodiy zulmning poetik ifodalanishi.

Muqimiy ijodida iqtisodiy zulmning ikkinchi muhim qatlami — soliq va majburiy to'lovlar tizimining adolatsizligi hisoblanadi. Shoir «Xalq holi» va «Devonbegi» she'rlarida dehqonlar va hunarmandlarning iqtisodiy ahvolini shafqsizlik bilan aks ettiradi

*Soliq deb boshimizdan mo'r-qumurshadek o'tdi, Har bir tanga uchun
bir jon qiynaldi, kuydi, Bir pud bug'doy uchun yuz tanga to'lab yubordi,
Dehqonning bog'u boshini soliqchi sotdi.*

Bu misralarda iqtisodiy zulmning aniq mexanizmi — soliqning mahsulot narxidan baland bo'lishi, ya'ni dehqonning mehnati uning hayotini ta'minlay olmasligi — poetik tarzda ifodalangan. «Bir pud bug'doy uchun yuz tanga» — bu giperbolik

ifoda bo'lsa-da, o'sha davr hujjatlari soliq yukining chindan ham haddan tashqari og'ir bo'lganini tasdiqlaydi.

Muqimiy soliqchining uy-mulkni musodara qilishi hodisasini ham tasvirlaydi. Bu holat faqat moliyaviy zarar emas, balki oilaning ijtimoiy parchalanishiga olib kelardi. Shoir bu fojiani «Sudxo'r» she'rida sudxo'rlik muammosi bilan bog'laydi: soliq to'lash uchun sudxo'rdan qarz olgan dehqon ikki tomonlama ekspluatatsiyaga duchor bo'lardi.

Sudxo'rlik va moliyaviy manipulyatsiyalar tanqidi.

XIX asr O'rta Osiyosida sudxo'rlik (foyiz evaziga qarz berish) keng tarqalgan iqtisodiy zulm shakli edi. Muqimiy bu hodisani alohida she'riy e'tibor bilan tasvirlagan. «Sudxo'r» she'rida bunday shaxslarning xalqni qanday talab qilishi haqiqatgayaqin tarzda beriladi:

Yuz tanga qarz berib, ming tangani so'rar, Bu yil bermay qolsang, uy-joying yonar, Qizi borning qizini garovga olar, Sudxo'r — bu dunyoda eng yoqimsiz suv.

Bu she'rda sudxo'rlikning nafaqat moliyaviy, balki insoniy qadr-qimmatga ham tahdid soladigan jihati ko'rsatilgan. «Qizi borning qizini garovga olar» misrasi — iqtisodiy zulmning oila va shaxs muqaddasligiga bostirib kirishi haqidagi eng qo'rqinchli tasvirdir.

Muqimiy sudxo'r obrazini diniy nuqtai nazardan ham tanqid qiladi, uning faoliyatini islomda taqiqlangan «ribo» (foyizxo'rlik) deb baholaydi. Bu ikki qatlamli tanqid — ham dunyoviy, ham diniy — satiraning ta'sir kuchini oshiradi.

Qozi va muftiylar tanqidi: din parodasi ostidagi korrupsiya.

Muqimiy satirasining o'ziga xos jihati shundaki, u faqat dunyoviy mansabdorlarni emas, balki diniy vakillarni ham tanqid qiladi. Qozilar (shariat sudi vakillari) va muftiylar (din peshvolari) o'z mavqelarini shaxsiy boylik orttirish uchun ishlatardi. Shoir «Qoziga» she'rida bu holni kinoyali tarzda tasvirlaydi:

Haq so'zni aytmak uchun oltin kerak, Kimda oltin bo'lsa, o'sha haq erak, Qozi tarozi tutib, ikki ko'zi yumiq, Pula qarab og'ir bosadi tarozuyi.

Bu satirada qozining adolat timsoliga aylangan «tarozi» metaforasi inversiyaga uchraydi: tarozi endi haqiqatni emas, pulni tortadi. «Ikki ko'zi yumiq» iborasi mansabdorning ko'r-ko'rona poraxo'rlikini ta'sirchan ifodalaydi.

Shoir o'z tanqidini abstrakt emas, balki aniq ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarga yo'naltirgan. Tanobchilar, soliqchilar, sudxo'rlar, qozilar — bular mavhum obrazlar emas, balki o'sha davr o'zbek jamiyatining haqiqiy ijtimoiy tabakalari edi. Iqtisodchi olimlar Turkiston arxivlari asosida o'sha davr soliq yukini o'rgangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, XIX asr oxiri — XX asr boshlarida dehqon oilasining daromadining 40–60 foizi turli soliq va to'lovlarga sarflanardi (Ergashev, 1989). Muqimiyning she'riy

tasvirlari shu tarixiy haqiqatga mos keladi. Muqimiy korrupsiyani tizimli hodisa sifatida ko'rsatadi. Uning satirasida pora beruvchi va oluvchi yonma-yon turadi; ikkalasi ham xuddi shu tizimning mahsuli va uning davomchisidir. Bu yondashuv zamonaviy korrupsiyashunoslik nazariyalari (masalan, Klitgaard modelida «prinpal-agent» munosabatlari) bilan uyg'unlashadi. Shoir intuitiv ravishda korrupsiyaning institutsional tabiatini anglab, unga qarshi kurashda jamoat ongini o'zgartirish — satira orqali uyg'otish — yo'lini tanlagan. Muqimiy satirasining usuliy arsenali ham diqqatga sazovor. U hajv, kinoya, mubolag'a (giperbola), talmeh (ishora) va parodiyadan ustalik bilan foydalanadi. Kinoyali maqtov (ironiya) uning asosiy qurollaridan biridir: shoir «yaxshi» mansabdorni ulug'lash niqobi ostida uning illatlarini fosh etadi. Bu usul sharq adabiyotida qadimiy an'anaga ega bo'lib, Muqimiy uni zamonaviy ijtimoiy muammolarga yangicha qo'llagan. Muqimiy satirasi mustamlaka sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Rus mustamlakachiligi davrida siyosiy va ijtimoiy tanqidning ochiq shakllari ta'qib ostida edi. Shoir adabiy satira orqali bu cheklandan o'ta oldi: u bevosita mustamlaka ma'muriyatini tanqid qilmasa-da, mahalliy mansabdorlar va iqtisodiy adolatsizlikni tanqid qilish orqali mustamlaka tizimining zararli oqibatlarini ko'rsatdi. Muqimiyning Furqat va Zavqiy kabi zamondoshlari bilan qiyosi ham muhim natijalar beradi. Furqat ko'proq ta'lim va ma'rifat masalalarini ko'tarsa, Muqimiy ijtimoiy-iqtisodiy tanqidga ustunlik berdi. Bu ikki yo'nalish bir-birini to'ldirdi: Jadidchilik harakatining keyingi rivojlanishida ham ta'lim, ham ijtimoiy adolat masalalari birgalikda ko'tarildi. Muqimiy bu nuqtai nazardan jadidchilikning adabiy salafllari qatorida turadi.

XULOSA

Ushbu maqola natijalari shuni ko'rsatdiki, Muhammad Aminxo'ja Muqimiy o'z satirasi orqali XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshi O'rta Osiyosidagi korrupsiya va iqtisodiy muammolarni chuqur badiiy idrok etgan va ularni xalqqa tushunarli, ta'sirchan poetik tilda ifodalagan. Uning asarlarida tanqidning to'rt asosiy ob'ekti ajralib turadi: (1) soliq va tanobchilik tizimidagi poraxo'rlik; (2) mansab sotib olish va saylov korrupsiyasi; (3) sudxo'rlik va moliyaviy ekspluatatsiya; (4) diniy vakillarning — qozilar va muftiylarning — mavqelarini suiiste'mol qilishi. Bu to'rt yo'nalish birgalikda feodal-mustamlaka davrining iqtisodiy-ijtimoiy manzarasini to'liq aks ettiradi.

Muqimiy satirasining metodologik ahamiyati shundaki, u Sharq adabiyoti an'analarini zamonaviy ijtimoiy tanqid bilan uyg'unlashtirdi. Kinoya, mubolag'a, inversiya, iniy-axloqiy mezonlardan foydalanish — bularning barchasi uning tanqidiy qurollarini samarali va estetik jihatdan yuqori pog'onaga ko'tardi. Zamonaviy nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, Muqimiy asarlari nafaqat tarixiy-adabiy, balki ijtimoiy-psixologik ahamiyatga ega: ular korrupsiyaning jamiyat ongiga ta'sirini va bu hodisaga qarshi kurashda san'at kuchini namoyon etadi. Uning satirasi bugungi kunda ham

o'quvchiga ta'sir qiladi, chunki u tasvirlagan insoniy illatlar — ochko'zlik, adolatsizlik, kuchlilarning kuchsizlarni ezishi — tarixiy chegaralardan oshib o'tuvchi universal muammolardir. Keyingi tadqiqotlar uchun Muqimiy she'rlarining yangi qo'lyozma manbalar asosida tekstologik tahlili, shuningdek uning satirasini Osiyo va Evropa satirik adabiyoti bilan keng qiyosiy o'rganish maqsadga muvofiq ko'rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Muqimiy M.A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. — 320 b.
2. Muqimiy M.A. She'rlar va dostonlar. — Toshkent: O'zbekiston SSR FA nashriyoti, 1960. — 410b.
3. Sulaymon H. Muqimiy: hayoti va ijodi. — Toshkent: Fan, 1961. — 275 b.
4. Karimov N. XIX asr o'zbek satirik adabiyoti. — Toshkent: Fan, 1982. — 190 b.
5. Sobirov B. O'zbek mumtoz adabiyotida ijtimoiy tanqid. — Toshkent: O'qituvchi, 1998. — 215 b.
6. Ergashev I. Turkistonda soliq tizimi (XIX asr oxiri — XX asr boshlari). — Toshkent: Fan, 1989. — 160 b.
7. Mirzayev T. O'zbek folklorida va yozma adabiyotida satira. — Toshkent: Fan, 2001. — 248 b.
8. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1976. — 520 b.
9. Yo'ldoshev Q. Muqimiy satirasining poetik xususiyatlari // O'zbek tili va adabiyoti. — 2003. — №2. — B. 34–41.